

źródeł, ale wzbogaca ją wynikami nowszych badań procesu redakcyjnego poszczególnych źródeł i własnymi przemyśleniami. Jako tło historyczne dokumentów biblijnych autor wydziela trzy zasadnicze okresy: lata 1200—722 przed Chr., 722—587 przed Chr. i 587—400 przed Chr.

Na pierwszy okres przypada powstanie monarchii Dawida oraz odrębna historia dwóch bliźniaczych królestw: królestwa Judy i królestwa Izraela. Autor wskazuje, w jaki sposób w tekstach dokumentu jahwistycznego (J) zostały zakodowane doświadczenia religijne i historyczne państwa południowego, a w tekstach dokumentu elohistycznego (E) — państwa północnego. W drugim okresie ukazuje aktywność pisarską na dworze Ezechiasza i Jozjasza, której wynikiem jest powstanie Księgi Powtórzonego Prawa i historii deuteronomicznej. Na tle trzeciego okresu, w którym nastąpiło wygnanie i powrót do Jerozolimy, Friedman przedstawia skomplikowaną historię literacką i teologiczną dokumentu kapłańskiego (P). Wskazuje na starożytność tradycji zetknięcia się Izraelitów z religią babilońską i kulturą perską, na łączność prawa kapłańskiego z Dziełem Kronikarskim, a zwłaszcza na znaczny udział Ezdrasza w ostatecznej redakcji Pięcioksięgu.

Chociaż książka ma charakter popularyzacji współczesnych badań historyczno-krytycznych na temat genezy tekstów Starego Testamentu, to jednak wnosi także pewne oryginalne ujęcia problematyki. Friedman prezentuje zwłaszcza oryginalną interpretację kapłańskiego opisu Przybytku z Księgi Wyjścia (s. 174—187). Jego zdaniem autor opisu znał Przybytek z autopsji, gdyż znajdował się on w świątyni Salomona. Na uzasadnienie swojej hipotezy odwołuje się do licznych tekstów, które łączą Przybytek ze świątynią (Ps 26, 8; 27, 4-5; 61, 5; 74, 7; 1 Krl 6, 2; 8, 4; 1 Krn 6, 33; 9, 23; 2 Krn 5,5; 29, 6; Ant. VIII 6, 1; bSotah 9a).

Książka Friedmana zasługuje na szczególną uwagę ze względu na jej walory dydaktyczne. Autor w sposób klarowny i przystępny przybliży czytelnikowi niezwykle złożony i skomplikowany proces powstania Pięcioksięgu i historii deuteronomicznej. Jednocześnie wskazuje na najważniejsze idee teologiczne, które stają się zrozumiałe w odpowiednim kontekście historycznym.

Warszawa

KS. STANISŁAW MĘDAŁA CM

R. B. COOTE — K. W. WHITELAM. *The Emergence of Early Israel in Historical Perspective* (The Social World of Biblical Antiquity Series, 5), The Almond Press, Sheffield 1987, stron 212.

W toczącej się od wielu lat dyskusji wokół początków Izraela jako narodu i państwa. W oparciu o krytyczną ocenę tradycji biblijnych i danych archeologicznych, wypracowano trzy zasadnicze teorie. Są to: teoria infiltracji plemion pasterskich (A. Alt, M. Noth, M. Weippert), inwazji nowych plemion (W. F. Albright, G. E. Wright, J. Brith) oraz teoria rewolucji chłopskiej (G. E. Mendenhall, N. G. Gottwald). Coote i Whitelam proponują nowe spojrzenie na początki Izraela jako na długi proces zagospodarowywania górzystych terenów Palestyny przez miejscowych wieśniaków z udziałem nomadów i lokalnych band, jaki dokonywał się w związku z ustaniem handlu interregionalnego nad Morzem Śródziemnym pod koniec epoki późnego brązu i w pierwszym okresie epoki żelaza.

Książka, oprócz wstępu (s. 7—10), wykazu cytowanych dzieł (s. 189—207) i indeksu autorów (s. 209—212) zawiera sześć rozdziałów. Kolejno noszą one tytuły: *Odtwarzanie historii starożytnego Izraela; Modele osiedlania się i handlu interregionalnego w historii Palestyny; Geografia i stosunki społeczne w historii Palestyny, Wyłonienie się Izraela: przemiana w epoce żelaza I w Palestynie; Formacja państwa Dawidowego; Pojęcie wczesnego Izraela w historii.*

Autorzy wychodzą z założenia, że informacje biblijne są niewystarczające do rekonstrukcji historii starożytnego Izraela, a istniejące próby wyjaśnienia początków narodu izraelskiego nie integrują materiału archeologicznego. Opowiadają się nadto za koncepcją historiografii wyjaśniającej (F. Braudel), a nie zdarzeniowej. Tego rodzaju historio-

grafia nie zajmuje się pojedynczymi wydarzeniami i aktorami tych wydarzeń, lecz rozumieniem prawideł zmian dziejowych przez odwoływanie się do bardziej teoretycznych nauk, jako socjologia, ekonomia, ekologia i antropologia. Dlatego jako zasadniczy klucz do zrozumienia początków Izraela wskazują oni ogólne prawo przeobrażeń politycznych i społecznych na terenie Palestyny, poczynając od wczesnej epoki brązu aż do czasów współczesnych. Materiałem pozwalającym ustalić stałe wzorce organizacji społecznej mieszkańców Palestyny i sformułować prawo przemian politycznych jest położenie geopolityczne Palestyny, jej specyficzne ukształtowanie terenowe (zwłaszcza nizinny pas nadmorski i środkowy pas górzyski), warunki klimatyczne oraz dane archeologiczne dotyczące intensyfikacji zasiedlania Palestyny.

Na miejsce historii biblijnej autorzy wprowadzają koncepcję historii Palestyny. Koncepcje autorów biblijnych na temat początków Izraela zastępują modelem heurystycznym, który usiłują zweryfikować w oparciu o materiały archeologiczne. Biorąc pod uwagę teren oraz klimat palestyński wykazują oni, że stałymi mieszkańcami Palestyny są rolnicy i pasterze, którzy żyją w symbiozie. Jako tło różnicowania się i rozwoju społecznego mieszkańców Palestyny ukazują handel interregionalny. Handel interregionalny jest podporą rozwoju elity miejskiej, która bezpośrednio kontroluje chłopów, a pośrednio także nomadów. Przeciwwagę elity miejskiej stanowią uciekinierzy i bandyci, którzy dochodzą do głosu w momentach zbyt intensywnej kontroli Palestyny przez obce mocarstwa.

Przez Palestynę przebiegały główne szlaki handlowe łączące Wschód z Zachodem. Położenie Palestyny decyduje o tym, że jej ludność prawie zawsze były uzależniona od obcych mocarstw. To uzależnienie jest proporcjonalne do intensyfikacji handlu interregionalnego, który uruchamia takie formy ekonomii palestyńskiej, jak inwestycje militarne dla celów strategicznych, handel tranzytowy, produkcję lokalną na eksport (zwłaszcza oliwę i wino), eksploatację miejscowej siły roboczej i pielgrzymki. Intensyfikacja handlu tranzytowego w Palestynie między żyznymi terenami Egiptu i Mezopotamii wpływała na rozwój pasterstwa na terenach granicznych. Kontrola dróg nadmorskich i terenów typowo rolniczych była powodem ucieczki znacznej części ludności w tereny górzyskie i okazją powstania band. Gdy handel interregionalny upadał, wówczas nomady i bandyci szukali zabezpieczenia swego bytu w uprawie terenów górzyskich i granicznych. Właśnie taki proces można zaobserwować pod koniec epoki późnego brązu i na początku epoki żelaza, kiedy pojawia się na arenie dziejów naród izraelski. Wynika z tego, że Izrael powstał w wyniku cichej ugody między miejscowymi rolnikami, nomadami i bandytami. Rozwój rolnictwa w terenach górzyskich pchał nową formację społeczną do organizowania się politycznego, aby zapełnić powstałą lukę w tym miejscu geograficznym, które na jakiś czas zostało pozbawione ściślejszej kontroli zewnętrznej. Monarchia izraelska stanowi zatem wewnętrzną tendencję rozwojową społeczeństwa palestyńskiego pierwszego okresu epoki żelaza dla ochrony rolnictwa, która znalazła wyjątkowe warunki zewnętrzne do samorealizacji. Tak więc autorzy uważają, że pojawienie się Izraela w Palestynie wiąże się z rozwojem wewnętrznym rolniczej społeczności palestyńskiej, a nie z inwazją zewnętrzną. Natomiast zasadniczym czynnikiem w formowaniu się państwa izraelskiego był kryzys spowodowany przyrostem ludności i potrzeba zapewnienia jej stałych źródeł utrzymania, a nie nacisk ze strony Filistynów.

Ta nowa i oryginalna propozycja spojrzenia na początki Izraela zapewne nie może być uznana za pełne wyjaśnienie korzeni narodu izraelskiego oraz jego instytucji politycznych. Albowiem nie uwzględnia ona miejsca religii jahwistycznej w rozwoju narodu izraelskiego, nie wyjaśnia tradycji o podbojach pewnych terenów Palestyny przez niektóre plemiona izraelskie i o zróżnicowaniu instytucji politycznych między państwem północnym a południowym, nie zostawia miejsca na tradycje o wyjściu z Egiptu, a zwłaszcza nie pozwala zrozumieć, dlaczego w przekazach biblijnych istnieje tak silne nastawienie Izraelitów przeciwko kulturze kananejskiej. Mimo to książka wnosi wartościowe ujęcia tła palestyńskiego do zrozumienia wielu przekazów biblijnych. Na szczególne podkreślenie zasługuje uwydatnienie przez autorów znaczenia handlu interregionalnego w rozwoju historycznym mieszkańców Palestyny oraz obecności nomadyzmu jako stałego elementu w strukturze społecznej starożytnego Izraela.